

Timothy Garton Ash: A balsors édes hasznai

Napjainkra megsokasodtak a Kelet-Közép-Európáról szóló politikai elemzések, esszék, könyvek. Ezek nemcsak azt bizonyítják, hogy az utóbbi negyven év legfontosabb történései a közelmúltban zajlottak le a térségben, hanem azt is, létezik, ha másként nem – virtuálisan Milan Kundera, Vaclav Havel, Czesław Miłosz és Konrád György Közép-Európája.

A könyv angol szerzője tizenhárom – 1981-től 1990-ig írt – esszéjét gyűjtötte össze. Timothy Garton Ash napjaink első számú Kelet-Közép-Európa-szakértője, akinek írásai ugyanúgy jelentették a volt NDK területéről való kiutasítását, mint a Somerset Maugham-díjat. Ash oxfordi germanista, aki egyszerre munkatársa a Time magazinnak, a New York Review of Booksnak és az Independentnek.

Száraz, szikár esszéi négy országról tudósítanak, melyek közül a Német Demokratikus Köztársaság időközben megszűnt. Írásaiban erős a lengyel, cseh és német túlsúly. Szlovákokról alig esik szó, Magyarországról valamivel több. Ez nem csupán T. G. A. érdeklődésének, hanem a nyolcvanas évek hangsúlyos történéseinek köszönhető. Erre bizonyíték a Szolidaritás hőskorszaka, többmillió tagssággal, a lengyel szamizdat irodalom minden képzeletet felülmúló sikeressége. Varsóban 1600 tételből álló újság-címlistát nyomnak a szerző kezébe, a krakkói egyetemi tanár arról beszél, diákjai könnyebben jutnak szamizdat kiadványhoz, mint államihoz –, mert ez utóbbiért el kellene menniük a boltba. A Kelet-Berlinben ösztöndíjas politológus érthető érdeklődéssel fordul a német történelem félmúltjához és jelenéhez. Ash szemében Havel alakja kiemelkedik. A megfigyelő – ez nagyon szimpatikus – a megtörtént politikai fordulat után sem tagadja le, hogy „...nem a favoritokra tettem – nem és nem”. Az ő szemében 1981-ben vagy 1984-ben „nyeretlen kétévesek” még a majdani rendszerváltás főszereplői. Úgyesen ezveze kerüli ki az utólagos, mindent tudó kényelmes pózát. Emlékeinek, tapasztalatainak sokaságát írja le, melyek nem vetítették előre a kommunizmus gyors és látványos bukását.

Külön figyelemre méltó Brecht elvtárs című esszéje, amely egyszerre több fátylat ránt le a hol zseniális újítónak, hol az Ulbrichtnak odamondó fróról. Kiderül, Brecht az 1935-ös moszkvai pertől tudja, hogy Sztálin tömeggyilkos, de még további húsz évig támogatja a sztálinizmust. Az 1953. június 17-i berlini munkásfelkeléskor előbb hűségnyilatkozatot tesz a pártnak, magánemberként pedig megírja dühödt epigrammáját *A megoldás* címmel. „Nem volna ezúttal / Egyszerűbb, ha a kormány / Feloszlatná a népet / És újat választana?” Megtudjuk, a Verfremdung-effekt (az elidegenítési effektus) még csak nem is tőle származik, hanem az orosz avantgárd színházról vette át. „Egy egész szakadék tátong életének és műveinek minősége között, ugyanígy szándékai és teljesítménye, műveinek tényleges és saját interpretációja között” – összegzi a drámaíró életének kettősségét a könyv szerzője.

A kötet Reform vagy forradalom (1988) című írásában új metaforával áll elő Kelet-Közép-Európa meghatározásakor. Ez szembenáll a nyolcvanas évek elején, közepén kívánatosnak tartott finnlandizációs modellel, amely teljes önállóságot élvezne belső társadalmi és gazdasági életében – közben külügyekben, honvédelemben szükségképpen alkalmazkodna a Szovjetunióhoz. Ezzel szegzi szembe az *oszmanizálódás* lehetőségét. Az analógiával az Oszmán Birodalom hosszadalmas és lassú hanyatlására utal,

melyben spontán módon, apró szakaszokban válik egyenjogúvá a tagállam a birodalmi központtal. Mindez nem átfogó reformelképzelések következménye, hanem a fokozatos gazdasági lemaradásra adott válasz. Az esetleges felzárkózás a hanyatlás idején. A párhuzam eredete történetileg is visszagörgethető: az Oszmán Birodalom is ideológiai alapon szerveződött, a meghódított terület uralkodó osztályát kiirtották, az oszmánoknak is megvolt a saját nyelve, az oszmáli, ahogy a kommunista nomenklatúrának az újbeszéd, a kommunista és oszmán funkcionáriusok, az ügy szolgálai nem szorultak kistűlű fékek közé, amelyek hatalmukat ellensúlyozhatták volna. De Ash mindvégig – szükségszerűen – pontatlan metaforáról beszél.

A politikai és gazdasági fordulat előtt és alatt készült helyzetjelentések legfeljebb csak a pillanatnyi állapotokat rögzíthetik, és kérdéseket tehetnek fel a jövőre nézvést. Timothy Garton Ash aggasztó problémákra keres feleletet. Vajon mennyibe kerül a térség felzárkóztatása, ha csupán az öt, új német tartomány helyreállítási költségeit tíz évre előre kerekken egytrillió (10^{12}) márkára taksálják. Milyen lesz Németország szerepe ebben az új Európában? A szerző szerint – sokakkal ellentétben – nem egy kifelé forduló, agresszív hatalomtól kell tartani, hanem a magába zárkózó, önvédelemből és önsajnálattól az egyesülés okozta gondokon rágódó országgal lehet számolni. Kész-e a Nyugat megfelelni a pártfogó szerepének? Vagy csak dr. Johnson elhíresült definícióját juttatja eszünkbe a pártfogó mibenlétéről: „Nemde bár azt hívjuk pártfogónak, uram, akinek a szeme se rebben, ha látja, hogy valaki fuldokolva rúgkapál a vízben, azután amikor szilárd talajt ér a lába, segítőkészen a keblére vonja.” Sikerül-e kiiktatni a hol voltatok ti '56-ban, '68-ban, '89 augusztusában vagy novemberében számonkéréseit? Hol vonható határ? Mára persze könnyedén elfelejtjük, tegnapelőtt még szinte mindenki kettős életet élt. Mást mondott a munkahelyen, és mást otthon. A „kritikus frontvonal – mutat rá Ash – nem a nép és az állam között húzódott, sokkal inkább minden ember bensőjében, mert a maga módján mindenki egyszerre áldozata és támogatója volt a rendszernek [...] Én vagyok Káin és Ábel”.

És ha „Édes hasznokkal is szolgál a balsors / Mely mint a mérges és undok varangy / Gyönyörű ékszert visel fejében.” (Shakespeare: Ahogy tetszik.) Azaz át-evickélve a közelmúltból a mába, komoly figyelmeztetésként hangzik a szerző szava, hol is, mai illúzióinkat osztatja el: „A parlamentáris demokrácia, legmélyebb lényege szerint, egymást szembeállításuk révén kölcsönösen korlátozó hazugságok rendszere, melyen belül mindegyik párt arra törekszik, hogy egy részigazságot úgy állítson be, mintha az valaminő teljes igazság volna.”

Újabb balsorsaink előtt ezt érdemes megjegyezni. (*Századvég–Európa, 1991.*)

Bod Tamás